

**UNIVERSITATEA DE MEDICINĂ, FARMACIE, ȘTIINȚE ȘI
TEHNOLOGIE „GEORGE EMIL PALADE” DIN TÂRGU MUREȘ
ȘCOALA DOCTORALĂ DE LITERE, ȘTIINȚE UMANISTE ȘI APLICATE
DOMENIUL: FILOLOGIE**

**TEZĂ DE DOCTORAT
REZUMAT**

**Doctorand:
Bianca-Andreea CSALA**

**Conducător științific:
Prof. univ. dr. Iulian BOLDEA**

**TÂRGU MUREȘ
2021**

**UNIVERSITATEA DE MEDICINĂ, FARMACIE, ȘTIINȚE ȘI
TEHNOLOGIE „GEORGE EMIL PALADE” DIN TÂRGU MUREȘ
ȘCOALA DOCTORALĂ DE LITERE, ȘTIINȚE UMANISTE ȘI APLICATE
DOMENIUL: FILOLOGIE**

**PAMFLETUL ÎN LITERATURA ROMÂNĂ INTERBELICĂ.
STRATEGII SUBVERSIVE, PERSONAJE, DISCURS**

REZUMAT

**Doctorand:
Bianca-Andreea CSALA**

**Conducător științific:
Prof. univ. dr. Iulian BOLDEA**

TÂRGU MUREȘ

2021

CUPRINS

ARGUMENT	7
CAPITOLUL I. PAMFLETUL – PREMISE TEORETICE	21
1. 1. Pamfletul – definiție, încadrare, metamorfoze expresive.....	21
1. 2. Pamfletul ca specie literară	31
1. 3. Pamfletul între etic și estetic	34
1. 3. 1 Agresiunea verbală	41
1. 3. 2. Invectiva.....	43
1. 3. 3. Portretul caricatural.....	46
1. 3. 4. Simboluri animaliere	48
1. 3. 5. Ironia	50
1. 3. 6. Parodia.....	55
1. 3. 7. Umorul	56
CAPITOLUL II. PAMFLETUL ARGHEZIAN: PERSONAJ ȘI EVENIMENT	59
2. 1. Arta personajului sau căderea în animalier. Simulare, subversivitate și bestiar. Alegoria, metafora, comparația	59
2. 2. Depersonalizarea: ironie, parodie, umor și / sau agresiune verbală	74
2. 3. Coborârea în domestic. Corpul indecent. Universul domestic. De la sarcasm la comic. Caricaturizarea.	80
2. 4. Portret, eveniment și intrigă	92
CAPITOLUL III. PAMFLETUL CA INVECTIVĂ SUMARĂ - N. D. COCEA.....	101
3. 1. Pamflete antidinastice.....	101
3. 2. Pamfletul-portret	112
3. 3. Tabloul vieții sociale	119
3.4. Personaje axiale: „acuzatorul” și „acuzatul”	125
CAPITOLUL IV. CAMIL PETRESCU - PAMFLETAR	131
4. 1. Polemica și spiritul pamfletar	131
4. 2. Accente caricaturale. <i>Eugen Lovinescu sub zodia seninătății imperturbabile</i>	141
4. 3. Autenticitate și „substanțialitate”	151

CAPITOLUL V. PAMFIL ȘEICARU. DISCURSUL PAMFLETAR.....	167
5. 1. Un radical al generației tranșeelor	167
5. 2. Tradiționalism	175
5. 3. Naționalism.....	177
5. 4. Rechizitorii	187
5. 5. „Șantajul și etajul”	194
5. 6. Pamfil Șeicaru – „o Casandă a României”	200
CAPITOLUL VI. PAMFLETUL CA ARTĂ. IPOSTAZE LITERARE.....	207
6. 1. Atitudine, narator, personaj	207
6. 2. Reprezentare și revoltă. Substanța lirică a pamfletului.....	227
6. 3. Pamfletul ca text eterogen: pamflet, pastișă, parodie?	238
CONCLUZII	249
BIBLIOGRAFIE.....	257

PAMFLETUL ÎN LITERATURA ROMÂNĂ INTERBELICĂ. STRATEGII SUBVERSIVE, PERSONAJE, DISCURS

Rezumat

Prezenta teză de doctorat își propune să întreprindă o analiză a pamfletelor celor mai semnificative din literatura română interbelică. Sunt examinate strategiile subversive, personajele și palierele discursive ale unor importanți pamfletari ai epocii interbelice: Tudor Arghezi, N. D. Cocea, Camil Petrescu, Pamfil Șeicaru. Am dorit să examinăm particularitățile textelor pamfletare, pentru a cerceta îndeaproape modalități de realizare artistică, aspecte ale scriiturii, perspective ale reprezentării imaginarului pamfletar. Pamfletul românesc are o vechime de câteva secole, de la cronicarii munteni încoace, cei care prefigurează primele forme pamfletare, această specie literară fiind în continuare o prezență vie în publicistica noastră contemporană, istoria literaturii române oferindu-ne numeroase exemple de scriitori de mare talent care au cultivat pamfletul. O altă motivație care m-a orientat înspre analiza pamfletelor din perioada interbelică a fost combinația și dozarea atentă a unui limbaj conotat negativ sub aspectul unei arte literare policrome, un limbaj cu accente ale esteticii urâtului, de scabros și vulgaritate, cu inflexiuni de insultă, imprecăție și injurie. Toate aceste agresivități ale verbului și ale gândului, amestecate cu ironie, sarcasm, ludic, grotesc și parodic configurează o artă literară autentică, vie, dinamică.

Pamfletul s-a reliefat ca specie literară satirică, prin care sunt sancționate fapte, moravuri și caractere, textul pamfletar putând fi considerat ca document hipersensibil al unei epoci, în măsura în care „reflectă ritmul istoriei, surprinde un eveniment sau o etapă de activitate crucială, în interpretează, dă glas emoțiilor”¹. Pamfletul reprezintă, în literatură, un adevărat seismograf al unei epoci, în timp ce, ca specie literară, imprimă cuvintelor noi tonalități și inflexiuni, valorificând procedee artistice insolite și inedite, discursul pamfletar definindu-se prin modul în care dozează ironia, invectiva și sarcasmul în texte cu caracter negator și în care sunt sancționate tare ale societății, moravuri și reprezentări degradante ale unei lumi în declin. Pe de altă parte, vehemența pamfletară înseamnă revoltă, ruptură cu convenții și norme, pamfletul situându-se într-un spațiu literar de interferență și de contact ale mai multor specii și genuri literare, din această conviețuire a mai multor tipuri de discurs reieșind noi forme de expresie și de limbaj.

¹ Cornel Munteanu, *Pamfletul ca discurs literar*, Editura Minerva, București, 1999, p. 49.

Pamfletul are ca obiect emoțiile, defectele morale, demagogia, inflația semantică, arivismul, caracterizându-se însă și prin actualitatea sa, priza la real, viabilitatea, cum remarcă de altfel chiar Tudor Arghezi, într-un articol publicat în 1916, în „Cronica”: „Înainte de toate, pamfletul trăiește prin sineși, ca romanul, epopeea sau satira. E un gen literar, jumătate actual și jumătate etern. E iute și viu. Ți-ai scris pamfletul ca să depreciezi un individ și, mai ales, să-i muncești o încredere în sine imorală”. Modalitățile expresive cele mai frecvent întâlnite în cadrul pamfletului sunt ironia, caricatura, hiperbola, imprecizia, procedee prin care se urmărește diminuarea sau chiar anularea prin limbaj a țintei alese.

În istoria milenară a pamfletului, de la *Filipicele* lui Demostene, la pamfletele din perioada postmodernă, au existat diseminări ale discursului pamfletar în opere și structuri discursive diferite, constituindu-se astfel anumiți invarianți definitorii, procedee și strategii retorice distincte, preluate și de genul jurnalistic. În cultura română, elemente incipiente de pamflet regăsim în cronicile muntene, în articolele lui Ion Heliade-Rădulescu, reflexe pamfletare regăsindu-se în diverse genuri și specii literare (poem epic, nuvelă, roman, dramă, poezie, dar și în critica literară, de pildă în secvențele critice din *Nu*, de Eugen Ionescu). Pe de altă parte, se poate spune că prin chiar substanța sa, pamfletul se distinge ca „o structura artistică ideologizată, pusă în slujba unui «program», a unui punct de vedere pe care însă îl susține doar prin negație; el se construiește în virtutea unei ideologii a contestării, vizând neantizarea oricărei opoziții. Deși exclude dialogul, pamfletul își construiește strategia pe raportul de putere dintre interlocutori, unul fiind autorul pamfletului, celalalt - ținta discursului pamfletar.”²

Pamfletul se definește, însă, și prin modalitățile și strategiile subversive pe care le valorifică, prin stil, atitudine și tematică într-un spectru amplu de desfășurare, de la vorbirea de zi cu zi, la mass-media sau la literatură. Așa cum se știe, subversivitatea are o tradiție îndelungată, încă din epocile în care o anumită formă de instituționalizare politică are ambiția de a-și subordona literatura. Tocmai de aceea, unele specii literare precum pamfletul își câștigă reputația de a încerca să submineze autoritatea politică. Fără îndoială că subversivitatea politică se poate îmbina cu cea religioasă sau estetică, existând în literatura universală scriitori care au fost acuzați de imoralitate, fiind incriminați și uneori chiar condamnați (Moliere, Voltaire, Doamna de Stahl, Hugo, Flaubert, Zola, Thomas Hardy etc.). În anul 1857 romanul *Doamna Bovary* al lui Gustave Flaubert și volumul de poezii *Florile răului* de Charles Baudelaire reprezintă opere literare

² Ion Vasile Șerban, *Pamfletul între fond și formă*, în „Observator cultural”, nr. 50, 2001, p. 9.

incriminate de tribunale din Franța, astfel de incriminări nelipsind nici din literatura română (B. P. Hasdeu, Mircea Eliade, Geo Bogza etc.). Pamfletul este, în această privință, specia literară prin excelență subversivă, prin capacitatea sa de revoltă împotriva autorității, prin spiritul său anticanonic și inovator.

În construcția textuală a pamfletului, tehnica subversivității se bazează pe strategiile metonimiei, prin care un fragment de realitate este revelator pentru întregul realității sociale, configurându-se astfel o conexiune amplă de înțelesuri și de subînțelesuri, de aluzii ironice și autoironice prin care este denunțată o anumită stare de lucruri, un personaj, un defect moral. Discursul oblic al subversivității pamfletare cuprinde și un limbaj aluziv, forme ale parabolei și alegoriei, transparențe voalate, metafore aluzive, sau o anumită dimensiune esopică mai mult sau mai puțin atenuată. Curajul, devotamentul pentru adevăr, vehemența stilului reprezintă atitudini pe care pamfletarii l-au ilustrat în creațiile lor, prin care nu au cruțat nimic, nici valorile prestabilite, nici idealurile efemere, impresionantă fiind autenticitatea expresiei și a tonalității. Subiectele pe care pamfletarii le-au abordat, „active” de altfel și azi în mass-media, în mod aparent sau disimulat, denotă actualitatea temelor, demonstrează rezistența peste timp a personajelor amendate, caricaturizate din lumea politică, universitară și culturală (instituții ale statului, jurnaliști; clerici și preoți corupți, literați etc.). Toate interdicțiile, licențele, exagerările și schimbările de ton dovedesc pregnanța artei literare, expresivitatea discursului pamfletar fiind dincolo de orice îndoială. Mai trebuie remarcat faptul că pamfletul, cu structurile sale distincte, nu poate să existe decât în condițiile libertății de expresie, ce permit și favorizează schimbul de idei, disputele ideologice, spiritul polemic, fiind de neimaginat în societățile totalitare. Se știe că Lovinescu a desconsiderat pamfletul, pus în balanță cu spiritul polemic, criticul considerând că în timp ce polemica e „expresie a spiritului critic”, „act intelectual”, pamfletul e, dimpotrivă, „o stare emotivă, o vibrație, o exaltare”. Desigur, cei mai talentați pamfletari reușesc să impună substanței pamfletare literaritate, expresivitate artistică, frumusețe, căci, cum spune Arghezi, „pamfletul trăiește prin sineși, ca romanul, epopeea sau satira – și poate fi cultivat prin frumusețea lui”. Autorul de pamflete cultivă procedee, strategii și modalități dintre cele mai diverse (invectiva, insulta, injuria, caricatura), căci, o spune tot Arghezi, „a înjura e o artă literară tot atât de spinoasă ca și lauda în acatiste”, poetul fiind, de altfel, cel mai înzestrat pamfletar al literaturii române, un scriitor capabil să extragă din urât, din insultă, din degradare frumuseți pure, esențe, rezonanțe muzicale ale verbului. Pe de altă parte, pamfletul, se știe, este rezultatul

unei reacții la adresa unei carențe a realității, el este un răspuns, presupunând existența unei atitudini de respingere, manifestată prin vehemență, invectivă, injurie. În același timp, violența pamflatră este oarecum justificată de un sentiment al răspunderii civice, căci pamfletul are și rostul de a îndrepta vicii și moravuri, presupunând în structurile sale de adâncime un ideal moral și estetic.

Teza de doctorat este structurată în șase capitole. Primul capitol conține repere teoretice, conceptuale, metodologice ale speciei literare a pamfletului, în timp ce al doilea capitol se referă la structura, tehnicile narrative, estetica și strategiile discursive ale pamfletului arghezian. Cel de al treilea capitol prezintă evenimentele, personajele și portretele pe care le configurează N. D. Cocea în pamfletele sale, iar cel de al patrulea capitol îl surprinde pe Camil Petrescu în ipostaza de pamfletar, prin intermediul tușelor polemice și caricaturale imprimate portretelor adversarilor săi. În cel de al cincilea capitol este interpretat discursul pamfletar în opera lui Pamfil Șeicaru, iar în ultimul capitol sunt expuse posibilitățile combinării pamfletului cu alte procedee stilistice și ipostazele literare ale pamfletare ale celor patru scriitori reprezentativi ai literaturii române interbelice (Tudor Arghezi, N.D.Cocea, Camil Petrescu și Pamfil Șeicaru).

Definiția riguroasă a pamfletului îl descrie ca pe o specie literară satirică, în versuri sau în proză, menită să blameze persoane, idei, opere, întâmplări reprobabile, într-un mod direct și, deseori, violent. Procedeele caracteristice pamfletului sunt imprecizia, hiperbola, metafora, invectiva, ironia, caricatura etc., prin intermediul cărora se urmărește ridiculizarea, sancționarea drastică, suprimarea prin discurs a „obiectivului“ ales. O clasificare a țintei șarjei pamfletare sunt personalitățile literare, politice, universitare și culturale ale unei anumite epoci, instituțiile statului, guvernarea infructuoasă, arta literaturii, arta pamfletului, femeia jurnalistă sau literată, profesia de literat, jurnalismul, presa, revistele și conceptele literare. Pamfletul a cunoscut ipostaze diverse (literară, publicistică, filosofică), bucurându-se de o tradiție îndelungată, în descendența satirei din antichitate, care s-a metamorfozat în modernitate conform principiului transtextualității al lui Genette³ în diverse specii ale pamfletului (pamflet liric, roman-pamflet, tabletă-pamflet, eseu-pamflet). O componentă importantă a pamfletului este teatralitatea, prin care, de fapt, pamfletul este constrâns să se refere la o lume exterioară în plină ebuliție, între spectacolul existenței umane și spectacolul pamfletar legătura fiind mult mai strânsă decât s-ar putea crede, căci „teatralitatea este pasarela adecvată care face trecerea de la universul artei la

³ Gérard Genette, *Palimpsestes*, Seuil. Paris, 1982.

lumea empirică și, în același timp, instrumentul de disjuncție între aceste două lumi, astăzi atât de ieșite din comun... Teatralitatea deschide poarta locului teatral înspre spectacolul existenței numai pentru a o reînchide foarte repede și pentru a produce teatrul total, teatrul pur și antiteatrul”.⁴

Marc Angenot afirma că „pamfletul ar fi polemica în mod particular violentă, explozivă”⁵, printr-o astfel de extensie a procedeeelor realizându-se o asumare a registrelor negativității și agresivității limbii, dar și o ritualizare a excesului, caricaturii, detentei polemice. În opinia lui Northrop Frye, satira, ironia și invectiva, sunt instanțele revelatorii care legitimează forța discursului pamfletar, invectiva fiind, în orizontul violenței limbajului, cea mai sintetică formă de agresiune verbală, revelându-se într-un discurs depreciativ, care are drept finalitate o distrugere în sens simbolic a adversarului, care este anihilat în efigie, prin intermediul forței destructive a cuvintelor. Indiferent de modalitățile lingvistice, stilistice sau discursive la care apelează, invectiva impune două condiții majore, una legată de receptor (există o pasiune a agresiunii verbale la fel de puternică și în receptor), iar a doua ce se referă la disponibilitatea estetică a injuriei, transformarea ei în „arta de a spurca frumos“, cum susținea Arghezi.

Tudor Arghezi încalcă toate tabu-urile lingvistice ale limbii române, relativizează poncife, repudiază modele preconceptuate, este subversiv, incendiar și inventiv, cu „neînchipuite nuanțe ale limbii stoarse de toate conținuturile ei știute și neștiute, îmbogățită cu fantezie grotescă și sporită cu absurd exaltat”⁶. O inventariere exhaustivă a imaginarului lingvistic violent arghezian așa cum reiese acesta din publicistică este imposibilă, căci e vorba de un „prolific creator de limbă românească, cu o adevărată frenezie debordantă la nivel verbal (mai ales atunci când suduie)”⁷. Pamfletele lui Arghezi îmbină ferocitatea și suavitatea, conturând o plasticitate aparte în sancțiune și negativitate. Pe de altă parte, în pamfletele lui Arghezi, senzația de teatralitate este persistentă, precum în textul în care este elogiată, în grilă spectaculară, figura lui Ion Kalinderu: „Sunt figuri care joacă, în viu, rolul statuilor sau al palatelor – și pentru care simți

⁴ A. Ubersfeld, *Termenii-cheie ai analizei teatrului*, Editura Institutul European, Iași, 1999.

⁵ Marc Angenot, *La Parole pamphlétaire. Typologie des discours modernes*, Payot, Paris, 1982, p.21 (trad. ns.).

⁶ Ruxandra Cesereanu, *Imaginarul violent al românilor*, Ed. a II-a, Editura Tracus Arte, București, 2016, p. 49.

⁷ *Ibidem*, p. 49.

o suferință când, în timpul unei absențe, au dispărut. Golul acesta este, fără pricină imediată, trist”.⁸

Pamfletarul are, în textele de acest gen, un rol activ, de observator lucid al meandrelor realului, dar și de regizor abil al propriului text, în care întâmplări, personaje și defecte umane sunt puse în scenă cu dexteritate, cu scopul demascării unor prestigii închipuite sau al unor pretenții nefondate, precum în pamfletul *Salut, mediocritate!*: „Pretenția și ifosul, la cei care nu au statul să le poarte, trebuiesc lovite peste nas. Sunt măști pe care e milostiv să le lași să zacă pe unii ochi; altele în a fi smulse, și uneori și cu puțină barbă, slujesc”⁹. Uneori, textele pamfletare argheziene sunt fixate asupra câte unui personaj ce strălucește prin mediocritate și banalitate, Arghezi convocând, în acțiunea sa demistificatoare scriitori și opere din literatura universală, cu scopul de a amplifica senzația de nimicnicie, de efemeritate pe care o sugerează figura lui Constantin Banu: „Căutați în Goethe vreo frază de-a domnului C. Banu. N-o să găsiți. La domnul Banu găsiți însă versuri întregi de Goethe. Domnul Banu se solidarizează cu Goethe, îl admite, e de o ființă cu el; o simte omul, ce vrei! Căci domnul Banu nu e profesor român; domnul Banu e o entitate, e un tip cultural, unul din aceia care, nechemați de natură în slujba culturii, nu pot să-i facă decât rău, căci n-o pricepe, sau, și mai puțin, o pricepe prost; domnul Banu e banalitate...”¹⁰.

Interesul lui Arghezi pentru portret se manifestă timpuriu, căci, în articolul *Biata limbă românească*, publicat în 1913, scriitorul realizează o schiță de istorie a portretului în literatura română, considerând că „în România nu mai scrie portrete, de la Panu și de la colaborarea domnului Nicu Xenopol la «Voința națională»... Portretul devine un gen literar cu Facla, care, sub condeul lui Nicoară al Lumii, a dat literaturii cele mai bune portrete ce s-au putut scrie în românește. Ilustrate de Iser și scrise de Nicoară al Lumii, portretele Faclei au făcut epocă în literatura noastră”¹¹. Sunt elogiați aici N.D. Cocea, care semna cu pseudonimul Nicoară al Lumii și pictorul Iosif Iser.

Există, fără îndoială, în pamfletele lui Arghezi, o doză de histrionism, de ludic și de parodic, precum într-un text în care victima este întrevăzută sub înfățișarea unei lăcuste, prin care este reliefată lipsa de talent a lui Lăcusteanu: „Iată un om care ar fi putut ajunge cumsecade, un

⁸ Tudor Arghezi, *Opere. Vol. III. Publicistică (1896 - 1913)*. Ediție îngrijită și note bibliografice de Mitzura Arghezi și Traian Radu, prefață de Eugen Simion. Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă și Editura Univers enciclopedic, București, 2003, p. 1334.

⁹ *Ibidem*, p. 284.

¹⁰ *Ibidem*, p. 285.

¹¹ *Ibidem*, p. 779.

negustor cu parale, cu cavou construit din vreme la cimitir, cu case în București”¹². Arghezi a fost un revoltat, un iconoclast, care, prin pamflete, își exprimă de multe ori nemulțumirea, frustrările, furia, sancționând descompunerea morală, viciile, degradarea moravurilor, prin expresii agresive, stridente, prin comparații, epitete și metafore în care sarcasmul și dinamica invectivei se întretaie. Pamfletul are, în același timp, în viziunea lui Arghezi, și un rol modelator, o valoare educativă, scriitorul surprinzând esența societății, încercând să confere o valoare terapeutică discursului său literar: „Sunt oameni în țara noastră care nu concep viață și bucurie în afara de ignobila târătorie. Un suflet de un servilism înspăimântător zace mlăștinos și pestilental, în mulți dintre noi, și o ținută demnă, o minte liberă, o pornire de independență, sunt socotite de aceștia ca niște abateri grave, ca niște crime. Câte veacuri vor trebui să se mai piardă pentru ca sentimentele de cuviință, de dreptate și de solidaritate socială să nu mai pară unora dintre noi, românii, desprinse dintr-un sistem de judecăți streine?”¹³. Inventarul stilistic al acestui fragment cuprinde interogația retorică, pluralul inclusiv marcând o implicare empatică („noi, românii”), epitetele cu valoare superlativă („servilism înspăimântător”), o serie de comparații hiperbolizante („câte veacuri, ca niște crime”), într-o ambianță expresivă marcată de simplitate și plasticitate.

În unele articole teoretice, Tudor Arghezi caracterizează arta pamfletului și definește condiția pamfletarului, a celui care vede fisurile din alcătuirea lumii, îngroașă până la caricatură profilul obiectelor și caracterele oamenilor, negând cu vehemență și semnalând tarele și reprezentările răului. În opinia autorului *Florilor de mucigai*, pamfletul e însemn al noutății, este „iute și viu”, specia pamfletului fiind legitimată prin cuvinte mai degrabă ignobile, de tipul „a înjura”, înjurătura fiind însă investită cu valoare estetică, și cu un efect purificator, o alură terapeutică subliminală, dincolo de sancțiunea fermă și tăioasă. Pamfletul arghezian e asemenea „corbului” care ciupește, zgârie, înțeapă și rupe, Arghezi înfățișându-și, însă, și uneltele pamfletare neobișnuite, insolite: „Pamfletul se lucrează cu undrea, cu peria de sârmă, cu răzătoarea sau cu fierăstrăul bijutierului; și, uneori, în clipele supreme, cu sculele măcelăriei”.¹⁴

Tonalitatea ironică a pamfletului, agresivitatea care traduce indignarea și incisivitatea verbală are elemente de analogie cu satira, prin acest invariant al șarjei, care a condus la atribuirea unor determinanți atributivi ai ironiei: ironie feroce, ironie crudă, ironie disprețuitoare, ironie sângeroasă, ironie atroce, ironie ucigătoare. Dacă ironia este instrumentul predilect al

¹² *Ibidem*, p. 771.

¹³ *Ibidem*, p. 307.

¹⁴ Tudor Arghezi, *Pamfletul*, în revista „Lumea”, an I, nr. 11, 18 ian. 1925.

indicelui satiric în pamflet, parodia se transpune ca o formă ironică și mimetică ce implementează mesajul satiric. Resursele parodice contrazic tonul înalt al chiar dacă nu exclud ingredientele comicalului, căci finalitatea pamfletului parodic constă mai degrabă în demascarea sau demistificarea atacului, critica realizându-se prin efectele textului parodic. Mecanismul parodiei în pamflet este fundamentat pe o serie de operații și operaționalizări ale limbajului pe care le efectuează pamfletarul parodist, fie prin „imitație” (șarjă, pastişă), fie prin transpunere (parodie). Operațiile pe care le produce pamfletarul parodist sunt, astfel, de reconfigurare textuală și de transformare caracterială. Există trei elemente care structurează efectele și mecanismele parodice în pamflet: un referent exterior (textul parodiat), operația de modificare, de parodiare (transformare, recreare a textului) și intenția (mesajul, finalitatea, sensul transmis sau transpus parodic).

Umorul reprezintă un element de eliberare, de atenuare a dinamicii satirice a textului, imprimând un spor de incisivitate, de ironie, de vehemență, în mecanismele parodicului, căruia i se contrapune o infuzie de amuzament, printr-o analogie între raporturile dintre fizionomia umană și cea animală, printr-o „metoda zoomorfică”, aceste corespondențe fizionomice găsindu-și echivalentul literar într-unul dintre procedeele elocvente ale pamfletului, deoarece exprimă sarcasmul ca formă a unei atitudini violente critice, în urma constatării unei degradări morale, ce poate fi redată ca o cădere în animalier. În această ecuație a identificării om/ animal, opoziția de formulare derivă dintr-o schimbare de atitudine, care conduce la o reprezentare subiectivă în spațiul pamfletului.

Cornel Munteanu consideră că alegoria și simbolul sunt două modalități stilistice care acționează cu destul de multă consistență în textul pamfletar, conferind coerență și omogenitate textului. În spațiul pamfletului se regăsesc și unele tehnici metaforice, de la articulațiile metaforei simple, până la metafora narativă, pentru că intențiile pamfletare favorizează translația simbolică și metaforică la animalier, restrângându-se astfel sfera semantică a termenului referent către particularitățile unui bestiar care semnalează, de fapt, degradarea personajului. În același timp, asocierea unei anumite măști sau embleme animaliere, cu o identitate psihică sau cu un rol sociale conduc la configurarea unor clișee cu unele conotații morale, metafora plasticizantă fiind corelată cu o recuzită, alegorică și concretă în același timp, a bestiarului. În metafora animalieră cu caracter sinecdotic, termenul se limitează la o caracteristică definitorie a vietății, asociată

pentru a releva un defect uman, conducând la o influență asupra psihicului revendicată de ambii termeni ai metaforei.

Sarcasmul e definit ca o formă de discurs ce are un caracter amar, ascuțit, provocând deriziune și o idee de subestimare, de declasare sau de discriminare. Există, în pamfletele argheziene, proiecții ale discursului înspre universul infantil, cu mutații ludice ale sensibilității, care sunt plasate în opoziție cu gravitatea vârstei mature. În acest fel, Arghezi configurează un registru divers al resurselor pamfletului, prin modalități variate ale degradării aspectelor socialului și ale personajelor, prin glisarea în animalier, căderea în domestic, registrul infantilizării, corporalitatea indecentă, caricaturizarea adversarilor literați. Prin intenția caricaturalului, personajele se situează la antipodul modelelor lor reale, care sunt degradate, destructurate, depozitate de fundamentul ontologic.

N. D. Cocea este o figură importantă a pamfletului politic interbelic, un model pentru mulți alți scriitori, cunoscută fiind atitudinea sa de adversitate față de partide politice, față de politicieni. Pamfletarul expune cititorilor problemele acute ale societății românești de la începutul secolului XX, una dintre temele privilegiate ale pamfletelor fiind atitudinea antimonarhică, aspectele legate de corupția din anturajul regelui sunt semnificative, pamfletul *Răspunzătorul!*, publicat în revista *Facla*, condusă de el, în 1923, atrage după sine condamnarea lui Cocea la închisoare. Important este modul în care pamfletarul alege să spună mereu adevărul, refuzând minciuna sau impostura sub orice formă s-ar prezenta ea, mizând pe sarcasm pentru a sancționa ceea ce este nedrept, injust, rău întocmit. Tocmai de aceea, se poate spune că N.D. Cocea este un jurnalist militant care redă cu acuitate valorile etice ale unui anumit grup social, reprezentându-și valorile proprii drept pozitive printr-o permanentă comparare în grilă ironică și o evaluare negativă nu lipsită de vehemență.

N. D. Cocea este un exponent al pamfletului politic, expunând în textele sale o atitudine de adversitate față de partidele politice, față de politicieni, față de război, sau față de atitudinile fasciste sau șovine, după cum, uneori, pamfletul acoperă un spectru mai larg al vieții sociale: „Școala e o ficțiune, justiția e o parodie, drepturile constituționale o minciună și conștiința omenească o marfă de vânzare celui care dă mai mult”¹⁵. Antidinastic devine sinonim cu „opozant”, sau candidat al opoziției, iar structurarea pamfletului capătă o anumită autonomie, astfel încât prezența autorului se estompează până la dispariție. Tonalitatea este cea care deține

¹⁵ N. D. Cocea, *Vițelul de aur*, antologie de Ioan Mihuț, Editura Tineretului, București, 1964, p. 11.

controlul asupra discursului, prin accentuarea unor cuvinte cărora li se atribuie o anume semnificație, o anume importanță. Desigur, în momentul în care pamfletul își asumă condiția și este recunoscut de cititori ca atare, specia capătă un anumit prestigiu în perioada interbelică, când apar gazete care poartă numele de pamflete. Astfel, pamfletul devine o specie literară de notorietate, vandabilă, funcționând și în virtutea unei cereri tot mai mari din partea publicului receptor. Chiar dacă mixtura dintre pamflet și satiră sau caricatură provoacă unele dileme de recunoaștere a genului, totuși, pamfletul se individualizează. După intrarea lui Iser în redacția revistei *Facla*, pamfletele lui N. D. Cocea își modifică modul de scriitură, scriitorul renunțând la multitudinea de descrieri fizice și optând pentru caricatură, pentru îngroșarea caracteristicilor umanului. Dacă pamfletele antidinastice publicate înainte de a intra Iser în redacție sunt abundente, de o vervă lingvistică și imagistică extremă, după ce pictorul și caricaturistul vine în redacție, se poate observa un anumit minimalism al expresiei în textele lui N.D. Cocea.

De-a lungul întregii sale existențe, N. D. Cocea a urmărit să se legitimizeze ca scriitor, cu șanse și posibilități reduse, fără prea mult succes și ca pamfletar, mai ales ca pamfletar antimonarhic și antidinastic, conturând, ca personaje exponențiale acuzatorul-pamfletar, în care este ilustrat un fel de exponent al suferinței poporului și acuzatul, care este de fapt clasa stăpânitoare, cu reprezentanți de diferite tipologii și caracteristici. În primele sale texte cu caracter pamfletar sunt creionate portrete cu tonul oarecum neutru, cum este cel dedicat lui Marghiloman („Domnul Marghiloman e floarea cea mai perfectă a politicianismului român și chintesența elitei noastre intelectuale”), trecând apoi la pamfletele-frescă în care este rezumată întreaga galerie a vieții politice a epocii, în tonalități incendiare, de o vehemență antimonarhică acuzatoare fără precedent (*Regele complice al asasinilor*, *Palatul gazdă de hoți*). În pamfletele sale, N. D. Cocea valorifică fraza incisivă, polemică, agresivă, dar și ironia cu gust amar, sau tonalitățile de litanie. În acest fel, chiar dacă este inegal în ansamblul creației sale literare, N. D. Cocea rezistă timpului prin opera sa de pamfletar, în care se regăsesc luminile și umbrele societății românești din prima jumătate a secolului XX, un tablou adesea agonic, lipsit de perspective, cu suferințe cumplite și un sentiment acut de alienare.

Pentru Camil Petrescu polemica este un fenomen necesar în metabolismul unei culturi, este o manifestare vitală a literaturii, în contextul în care existența însăși e percepută de scriitor ca o confruntare cu dispariția. Prin intermediul paginii de pamflet, Camil își ocrotește oarecum integritatea propriei imagini, portretele sale avându-și, aproape toate, originea într-un mecanism

al orgoliului capabil să protejeze imaginea unui eu ultragiāt. Accentele pamfletare din textul scris împotriva lui Lovinescu nu sunt lipsite de accente ale ingratitudinii, criticul de la „Sburătorul” fiind caracterizat abrupt ca un „copil dolofan și cărunt al scrisului românesc”, „balaur de cauciuc umflat”, „amphitruonul voluminos, cu capul mare de copil de săpun unsuros și cărunt”. În ansamblul portretului, ampolarea desenului caricatural este gradată, inflexiunile acide sunt tot mai accentuate sub tăvălugul degradării: „E naiv de serios, gura arcuită ca de prunc e proiectată de la comisura buzelor spre bărbie, în jos, prin două fire de salivă, gulerul și umerii hainei sunt cu ochiuri de pete de grăsime și mătreață” (*Eugen Lovinescu sub zodia seninătății imperturbabile*). Există în acest pamflet și o doză de vendetta, de răzbunare, cititorul simțind în străfundurile textului un fel de clocotitoare, care îi inspiră pamfletarului adjective care au rolul de a accentua ridicolul adversarului: voluminos, dolofan, cărunt, naiv, sedentar, umflat etc.

Se poate spune că mecanismul care pune în mișcare pamfletele lui Camil Petrescu este nevoia de autenticitate, vibrația trăirii în consens cu propriile sale repere morale, conform unei etici subiacente, prin care între trăire și scris se stabilește un acord total, scriitorul fiind, cum se știe, un adept al lucidității și al sincerității absolute, dar și al principiului conform căruia trăirea trebuie să fie supusă controlului rațiunii, chiar impulsurile afective cele mai paradoxale, mai dificil de înțeles și de exprimat. Camil Petrescu are sentimentul unei lipse de comprehensiune a operei sale de către Lovinescu, al cărui cenaclu l-a frecventat și în a cărui revistă, *Sburătorul*, a publicat poezii, aspect dovedit de însemnările din agendele criticului, unde sunt cuprinse comentarii negative, care satirizează mai ales megalomania autorului *Patului lui Procust*. Scepticismul criticului față de prozator, exprimările sale reticente față de opera poetică, dramaturgică sau publicistică sunt oarecum paradoxale, dacă ne gândim că E. Lovinescu îl consider pe Camil Petrescu ca pe un reprezentant și promotor al modernismului pe care îl promova în cenaclu și în paginile revistei *Sburătorul*. Pe de altă parte, raporturile dintre cei doi, umane sau literare nu au fost dintre cele mai luminoase, aceste curențe de comunicare datorându-se orgoliului excesiv al lui Camil Petrescu, despre care au depus mărturie și alți contemporani, dar și scepticismului exprimat de E. Lovinescu în legătură cu creația camilpetresciană.

Pamfil Șeicaru a fost unul dintre cei mai înzestrați gazetari ai perioadei interbelice, un critic vehement al liberalismului românesc, perceput ca sumă relelor istoriei naționale, pamfletarul considerând că România nu e pregătită pentru democrație și pentru votul universal,

în măsura în care liberalii și regimul liberal se remarcă doar printr-o „acumulare de prostie, de neputință, de incorectitudine, de imoralitate”, amintind, subliniază acid gazetarul, de perioada fanariotă. După anul 1924, Pamfil Șeicaru a îmbrățișat public valorile dreptei românești, ca redactor al ziarului *Cuvântul*, declarându-se adeptul unui „naționalism tradiționalist”, eliberat de obligații și servituți partinice, realist, cu o anume capacitate critică în judecarea actanților vieții politice, simțindu-se eliberat oarecum de constrângeri. Simpatiile politice ale pamfletarului se îndreptau către un regim monarhic, autoritar, cvasidictatorial, ce nu excludea simpatia populară, regim întemeiat pe voință și autoritate supremă. În același timp, Șeicaru avea o anume simpatie față de fascism, deoarece, în opinia sa, acesta reprezenta o mutație radicală a valorilor statului, a criteriilor de selecție ale elitei, transpuse într-o concepție nouă de viață, prin care se „reîntemeia” un principiu al autorității și al ordinii, împotriva principiului anarhic, prin care se încerca să se asigure victoria rasei latine împotriva hoardelor asiatice sovietice.

Personalitate controversată a jurnalisticii interbelice românești, impresionând prin activitatea lui proliferantă la diferite publicații, editate de el sau de alții, Șeicaru a întreținut, prin biografia și creația sa, mitul ziaristului talentat, șantajist și imoral, mit ce a creat în jurul pamfletarului Pamfil Șeicaru un fel de aură alcătuită din prejudecăți și din anecdotică irelevantă care a absorbit calitățile scrisului său. Biografia lui Șeicaru, interpretată frecvent dintr-o perspectivă unilaterală, mai are încă multe aspecte care au rămas nedescoperite, dintr-o carieră îndelungată de gazetar cu un destin tragic și paradoxal. Magda Răduță afirmă despre Pamfil Șeicaru că acesta a fost un exponent al epocii în care a trăit, urmând traiectoria unei tradiții intelectuale românești, nelipsit de o viziune lucidă asupra societății, cu analize pătrunzătoare ale destinului istoric, dar și cu un fler polemic îndreptat cu consecvență împotriva vechilor moravuri și a partidelor politice, instinct pamfletar exersat în revista satirică *Hiena*, în care Pamfil Șeicaru rezumă propriile sale teze despre rolul culturii ca element de permanență, ce are la bază specificul etnic. Pe de altă parte, Pamfil Șeicaru consideră înzestrarea pamfletară o aptitudine naturală a jurnalistului talentat, în *Istoria Presei*, pamfletarul conturând cu precizie condițiile literare ale unui articol, cu un accent puternic plasat asupra elementelor de culoare afectivă, asupra expresiei directe, cu reprezentări și reliefări dramatice.

Atitudinea polemică a gazetarului Pamfil Șeicaru circumscrie aspecte diverse ale societății contemporane autorului, care își întrebuințează toate inflexiunile revoltei, scriind despre ideile și despre acțiunile oamenilor, despre guvernanți și opozanți, despre personalități ale

epocii și despre anonimi, despre indivizi și mulțimi, despre partide și despre politicieni, despre români și străini, despre bărbați și femei. Nimeni și nimic nu poate să scape verbului său acid, agresiv, nemilos, într-o retorică a urgenței și ultrajului, căci scopul pamfletului este evident, el nu este satiră de dragul satirei, ci are un sens moral și moralizator, acela de a cauteriza tarele socialului, pamfletele lui Șeicaru având adesea tonalități polemice, pentru a reliefa anumite trăsături ale realului, dar și pentru a întreține în mod viu și acut dialogul cu un interlocutor presupus, într-un discurs pamfletar inedit, în care injuria nu presupune accente ale decepție.

În spațiul pamfletului, naratorul este destinatarul-receptor, cel care traduce mesajul, sensul enunțului narativ, el relevându-se ca prezență discursivă atât la nivel actanțial, co-narator cât și la nivel auctorial, ca personaj-actor, în texte având un dublu rol narativ, acela de ocurență, în calitate de cititor fictiv, căci un pamflet nu se referă doar la cititorul concret, istoric, ci și la unul atemporal, universal, un cititor receptiv adecvat momentului narării, însă și personaj-martor care asimilează o realitate cunoscută și reacționează la un anumit obiect supus atitudinii pamfletare. Pamfletul literar verifică, în acest fel, performativitatea, forța ilocuționară și, de asemenea, efectul prelocutor al instanței naratorului și a naratarului. Dacă în cazul umorului formele comicului vizează îndeosebi obiectul supus acțiunii/ atitudinii pamfletare, lirismul pamfletului se concentrează asupra subiectului, lirismul pamfletarului fiind emblema unei reflectări lucide a misiunii sale de „paznic al adevărului”.

Pamfletarul-poet este un receptacul de profundă sensibilitate al tulburărilor și modificărilor din ordinea socială și morală a lumii, el deținând, cum se poate presupune, și taina alchimiei limbajului, în măsura în care resimte cu acuitate relieful cuvintelor, exploatarea registrul sonorităților sale, pentru a-l face să rezoneze cu emoția din conștiința scriitorului. Conotația afectivă puternică, reflexele expresive magice ale pamfletarului care are și resurse poetice își are originea în poezia ceremonială arhaică în care cuvântul este însoțit de gestică, mimică, sau de dinamica suplă a corporalității. Parodia presupune un flux ironic și o distanțare față de obiectul parodiat și simultan, o foarte bună cunoaștere a acestuia, dublată de o atitudine de empatie, care funcționează nu ca principiu de structurant, ci mai ales ca factor de resuscitare a unui cod pierdut, o replică, o imitație a unei opere literare, cu scopul de a satiriza un autor sau de a releva efecte comice pe o temă dată, prin care se parafrazează una sau mai multe teme, în timp ce în cazul pastişei caracterul imitativ este predominant.

În ceea ce privește ipostazele literare ale celor patru pamfletari interbelici pe care i-am studiat în teza de doctorat, aceste ipostaze și dimensiuni sunt numeroase și bine reliefate. E vorba de scriitori cu un impact deosebit asupra literaturii române, fiecare dintre aceștia reușind să redimensioneze, cu mijloace diferite și în măsuri diferite, limbajul, expresivitatea, plasticitatea discursului literar. Aria expresivității literare a acestor scriitori nu se limitează, desigur, la resursele pamfletului, ei remarcându-se în diferite ipostaze literare, care au făcut ca literatura română interbelică să fie cea mai fecundă din toate perioadele literaturii noastre, căci Tudor Arghezi pe lângă activitatea sa de gazetar și pamfletar a fost un poet genial și un prozator cu resurse inepuizabile ale epicului, cu o evoluție literară remarcabilă. N. D. Cocea a îmbinat diferite stiluri ale limbii prin care a desenat cu acuratețe, pregnanță și plasticitate peisajul social și politic al epocii sale, transformându-se într-un adevărat personaj al epocii sale, prin spiritul de echitate, prin pledoaria sa continuă pentru dreptate și justiție. Sancționând oligarhiile și nedreptățile, vocea pamfletarului devine o voce publică importantă. Camil Petrescu, un alt scriitor remarcabil al perioadei interbelice, promotor al autenticității și al spiritului literar anticalofil și-a exersat talentul în publicistică, fiind un pamfletar și polemist înzestrat, un romancier important, poet, teoretician și dramaturg. În afară de cariera sa de gazetar, Pamfil Șeicaru a fost un și scriitor, scriind piese de teatru, memorii, critică, cronică dramatică și proză. Scriitorii interbelici care au ilustrat și o importantă carieră de pamfletari au avut un impact puternic asupra literaturii, dar și un ecou important în contextul societății în care au trăit și au creat, pamfletele pe care le-au creat ilustrând forța unui destin creator reactiv și în același timp benefic pentru metabolismul culturii românești.

BIBLIOGRAFIE

Bibliografia operei

- 1.Arghezi, Tudor, *Scrieri 23*, editura Minerva, București, 1972.
- 2.Arghezi, Tudor, *Pamflete*, editura Minerva, București, 1979.
- 3.Arghezi, Tudor, *Pagini din trecut*, antologie, postfață și bibliografie de Mariana Ionescu, editura Tineretului, București, 1979.
- 4.Arghezi, Tudor, *Opere, volumul III, Publicistică (1896-1913)*, ediție îngrijită și note bibliografice de Mitzura Arghezi și Traian Radu, prefață de Eugen Simion, editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă și editura Univers enciclopedic, București, 2003.
- 5.Arghezi, Tudor, *Opere, volumul V, Publicistică (1919-iulie 1928)*, ediție îngrijită și note bibliografice de Mitzura Arghezi și Traian Radu, prefață de Eugen Simion, editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă și editura Univers enciclopedic, București, 2004.
- 6.Cocea, N.D., *Pamflete antidinastice*, editura de Stat, București, 1949.
- 7.Cocea, N.D., *Pamflete*, editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1956
- 8.Cocea, N.D., *Vițelul de aur*, antologie de Ioan Mihuț, editura Tineretului, București, 1964.
- 9.Cocea, N.D., *Scrieri alese*, ediție îngrijită de Virgiliu Ene, editura Albatros, 1982.
- Cocea, N. D., „Chemarea”, an II, nr.199, din 1 noiembrie, 1919.
- 10.Petrescu, Camil, *Teatru*, vol. II, editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1957.
- 11.Petrescu, Camil, *Opinii și atitudini*, editura pentru Literatură, București, 1962.
- 12.Petrescu, Camil, *Teze și antiteze*, editura Minerva, București, 1971.
- 13.Petrescu, Camil, *Documente literare. Din laboratorul de creație al scriitorului*, ediție Al.
- 14.Bojin, Florica Ichim, Editura Minerva, București, 1979
- 15.Petrescu, Camil, *Interpretat de ...*, Editura Eminescu, București, 1984.
- 16.Petrescu, Camil, *Doctrina substanței*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
- 17.Petrescu, Camil, *Eugen Lovinescu sub zodia seninătății imperturbabile*, Editura 100+1 GRAMAR, București, 2004.
- 18.Șeicaru, Pamfil, *Scrisori din emigrație*, ediție îngrijită de Rodica Șerbănescu și Nicolae Copoiu, editura Europress, București, 1922

19. Șeicaru, Pamfil, *Rechizitorii*, prefață de Nicolae Florescu, editura Jurnalul literar, București, 1996
20. Șeicaru, Pamfil, *Dotla, Să rămână doar cenușa*, trad. din fr. de Badea Nicolescu, Fronda Alba Iulia-Paris 1996, editura Sens, 1996.
21. Șeicaru, Pamfil, *Adevărul trebuie amintit*, Politica României 1933-1944, editura FIDES, Iași, 1998
22. Șeicaru, Pamfil, *Scrieri din exil, Figuri din lumea literară*, volumul I, editura Saeculum I.O., București, 2002
23. Șeicaru, Pamfil, *Scrieri din exil, Portrete politice*, volumul II, editura Saeculum I.O., București, 2002
24. Șeicaru, Pamfil, *Balkanizare asasină de la naționalism la extremism*, prefață de Mircea și Sergiu Coloșenco, editura ELION, București, 2004.
25. Șeicaru, Pamfil, „Hiena”, anul II, nr. 5-20, 1920.
26. Șeicaru, Pamfil, „Hiena”, anul III, nr. 1-2-4-5-7-9-11-12-16, 1922-1923.
27. Șeicaru, Pamfil, „Hiena”, anul IV, nr. 1-2, 1923.
28. Șeicaru, Pamfil, *Eliminarea extremismului*, „Curentul”, 17 decembrie 1928.
29. Șeicaru, Pamfil, *Miracolul unei renașteri naționale*, în „Curentul”, din 15 aprilie, 1937.
30. Șeicaru, Pamfil, *Unirea forțelor democratice*, „Curentul”, 31 martie, 1938.
31. Șeicaru, Pamfil, *Stat totalitar*, în „Curentul”, 10 iulie, 1940.

Bibliografia critică

În volume

1. *** *Tudor Arghezi interpretat de...*, antologie de Alex. Ștefănescu, Editura Eminescu, București, 1981.
2. Adam, Jean Michel, *Lingvistica textuală*, Editura Institutul European, Iași, 2008.
3. Aderca, Felix, *Contribuții critice*, ediție, prefață și note de Margareta Feraru, Editura Minerva, București, 1983

4. Aristotel, *Etica nicomahică*, Introducere, comentarii și index de Stella Petecel, ediția a II-a, Editura IRI, București, 1998.
5. Angenot, Marc, *La Parole pamphlétaire. Typologie des discours modernes*, Payot, Paris, 1982.
6. Anghelescu, Adrian, *Barocul în proza lui Arghezi*, Editura Minerva, București, 1988
7. Argetoianu, Constantin, *Memorii*, vol. IV, Editura Machiavelli, București, 2007.
8. Balotă, Nicolae, *Opera lui Tudor Arghezi*, Editura Eminescu, București, 1979.
9. Baltrušaitis, Jurgis, *Aberrations: Essai sur la légende des formes (Les perspectives dépravées)*, Flammarion, Paris, 1983.
10. Barthes, Roland, *Essais critiques*, Seuil, Paris, 1981.
11. Bilous, Daniel, *Du pastiche, de la parodie et de quelques notions connexes*, Editions Nota Bene, Paris, 2005.
12. Baltag, Nicolae, *Polemos*, Editura Cartea Românească, București 1978.
13. Bojin, Alexandru, *Fenomenul arghezian*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1976.
14. Bichir, Florian, *Pamfil Șeicaru, Un condei de geniu, strivit între două date: 23 august 1944 - 23 august 1976*, Editura Militară, București, 2014.
15. Bojin, Alexandru, *Fenomenul arghezian*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1976.
16. Buzatu, Gheorghe, *Pamfil Șeicaru și lumea prin care a trecut, Istorie și politică*, Editura Institutului de științe politice și relații internaționale, București, 2003.
17. Călinescu, G., *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Editura Semne, București, 2003.
18. Călinescu, Matei, *Cinci fețe ale modernității*, Editura Univers, București, 1995.
19. Călin, Vera, *Metamorfozele măștilor comice*, Editura pentru Literatură, București, 1979.
20. Cesereanu, Ruxandra, *Imaginarul violent al românilor*, Editura Humanitas, București, 2003.
21. Cioculescu, Șerban, *Argheziana*, Editura Eminescu, București, 1985.
22. Constantinescu, Pompiliu, *Tudor Arghezi*, Editura Minerva, București, 1994
23. Cornea, Paul, *Regula jocului*, Editura Eminescu, București, 1980.
24. Cristea, Valeriu, *Alianțe literare*, Editura Cartea românească, București, 1977

25. Crohmălniceanu, Ov. S., *Literatura română între cele două războaie mondiale*, Editura Minerva, București, 1974.
26. Csala, Bianca-Andreea, *Pamfletul arghezian ca text eterogen: pamflet, pastişă, parodie?* în „Journal of Romanian Literary Studies”, vol. 20, Editura Arhipelag XXI, Tîrgu Mureș, 2020.
27. Dumistrăcel, S., *Eufemismul, subversiv de legitimare*, în *Limba română. Ipoteze ale variației lingvistice*, vol. al II-lea, *Pragmatică și stilistică*, editori Zafiu, R., Ușurelu, C., Oprea, H. B., Editura Universității București, București, 2011.
28. Dumitriu, Anton, *Culturi eleate și culturi heraclitice*, Editura Cartea Românească, București, 1987.
29. Eliade, Mircea, *Încercarea labirintului*, traducere de Monica Anghel și Dragoș Dodu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1990.
30. Ene, Virgiliu, *N. D. Cocea*, Editura Tineretului, București, 1966.
31. Ene, Virgiliu, *Satira în literatura română*, vol. I, Editura Albatros, București, 1972.
32. Genette, Gérard, *Palimpsestes*, Seuil, Paris, 1982.
33. Felecan, Daiana, *Aspecte ale polifoniei lingvistice*, Editura Tritonic, București, 2010.
34. Florescu, N., *Întoarcerea proscrisilor*, Editura Jurnalul literar, București, 1998.
35. Florescu, Nicolae, *Prefață* la vol. Pamfil Șeicaru, *Rechizitorii*, Editura Jurnalul literar, București, 1996.
36. Frye, Northrop, *Anatomia criticii*, traducere de Domnica Sterian și Mihai Spăriosu, prefață de Vera Călin, Editura Univers, București, 1972.
37. Frunză, Victor, *Destinul unui condamnat la moarte Pamfil Șeicaru*, Editura VF, București, 2001.
38. Frunză, Victor, *Pamfil Șeicaru, Scrieri*, vol. II, Editura VF, București, 2006.
39. Galaction, Gala, *Oameni și gânduri din veacul meu*, ESPLA, București, 1955.
40. Gérard Genette, *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Points, Paris, 2000.
41. George, Alexandru, *La sfârșitul lecturii*, Ediția a doua, Editura Cartea Românească, București, 1973.
42. George, Alexandru, *Marele Alpha*, Editura Cartea Românească, București, 2005.
43. Ghidirmic, Ovidiu, *Camil Petrescu sau patosul lucidității*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1975.

44. Goffman, E., *Viața cotidiană ca spectacol*, Editura comunicare.ro, București, 2003.
45. Gorcea, P. M., *Nesomul capodoperelor*, Editura Cartea Românească, București, 1977.
46. Gyr, R., *Calendarul meu. Prietenii, momente și atitudini literare*, Editura Ex Ponto, Constanța, 1996.
47. Hoge, Vlad, *Antologia pamfletului românesc*, Editura Samizdat, București, 2005.
48. Vlad Hoge, *Capodopere ale pamfletului românesc*, Ed. Business adviser, București, 2011.
49. Huizinga, Johan, *Homo ludens. Încercare de determinare a elementului ludic al culturii*, traducere de H.R. Radian, Cuvânt înainte de Gabriel Liiceanu, Editura Humanitas, București, 1998.
50. Ianoși, Ion, *Literatură și filosofie*, Editura Minerva, București, 1986.
51. Ionescu, Constantin, *Camil Petrescu – Amintiri și comentarii*, Editura pentru literatură, București, 1968.
52. Ionescu, Gelu, *Romanul literaturii*, Editura Cartea Românească, București, 1976.
53. Ionescu, Mariana, *Ochiul ciclopului. Tudor Arghezi, prozatorul*, Editura Eminescu, București, 1981.
54. Ionescu-Ruxăndoiu, L., *Narațiune și dialog în proza românească*, Editura Academiei, București, 1991.
55. Iosifescu, Silvian, *Literatura de frontieră*, Editura Enciclopedică Română, București, 1971.
56. Istrate, Ion, *Barocul literar românesc*, Editura Minerva, București, 1982.
57. Lovinescu, Eugen, *Istoria literaturii române contemporane*, Editura Minerva, București, 1989.
58. Lovinescu, E., *Memorii*, Editura Minerva, București, 1998.
59. Nicolae Manolescu, *Arca lui Noe*, ediția a III-a, Gramar, București, 1998.
60. Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008.
61. Manu, Emil, *Prolegomene argheziene*, Editura Pentru Literatură, București, 1968.
62. Marino, Adrian, *Dicționar de idei literare*, vol. I, Editura Eminescu, București, 1973.
63. Martin, Mircea, *Identificări*, Editura Tracus Arte, 2016.
64. Mavrodin, Irina, *Poietică și poetică*, Editura Univers, București, 1982.

65. Melancu, Ștefan, *Apocalipsa cuvântului. Pamfletul arghezian*, Editura Cartimpex, Cluj, 2001.
66. Micu, Dumitru, *Opera lui Tudor Arghezi*, Editura pentru Literatură, București, 1976.
67. Micu, Dumitru, *În căutarea autenticității*, Editura Minerva, București, 1992.
68. Mihuleac, C., *Pamfletul și tableta. Jurnalism sau literatură?*, Editura Univeristății „Al. I. Cuza”, Iași, 2009.
69. Mincu, Marin, *Polemos. Duelul cu/în idei*, editura Compania, București, 2011.
70. Moceanu, Ovidiu, *Literatura română veche*, Editura Universității „Transilvania”, Brașov, 2002.
71. Munteanu, Cornel, *Pamfletul ca discurs literar*, Editura Minerva, București, 1999.
72. Mușat, Carmen, *Frumoasa necunoscută*, Polirom, Iași, 2017.
73. Muthu, Mircea, *Orientări critice*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1972.
74. Muthu, Mircea, *Balcanismul literar românesc*, vol. III, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002.
75. Nițu, George, *Pamfletul în literatura română*, Editura de Vest, Timișoara, 1994.
76. Pascu, Florentina, *Tipuri de discurs în literatură*, Editura Aius, Craiova, 2012.
77. Patraș, Antonio, *Scriitorul și umbra sa*, vol. I, Editura Institutul European, Iași, 2013.
78. Petraș, Irina, *Atitudini critice*, Editura Cartea românească, București, 1983.
79. Petrescu, Aurel, *Opera lui Camil Petrescu*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1972.
80. Popa, Marian, *Camil Petrescu*, Editura Albatros, București, 1972.
81. Popa, Marian, *Comicologia*, Editura Univers, București, 1975.
82. Sorin Preda, *Jurnalism cultural și de opinie*, Editura Polirom, Iași, 2007.
83. Răduță, Magda, *Nici mănuși, nici milă. Trei pamfletari interbelici*, Editura Universității, București, 2013.
84. Răduță, Magda, *Îi urăsc mă! O antologie a pamfletului. De la cronicarii munteni la Pamfil Șeicaru*, Editura Humanitas, București, 2017.
85. Ruști, Doina, *Presa culturală. Specii, tehnici compoziționale și de redactare*, București, Editura Fundației PRO, 2002.
86. Simion, Eugen, *Scriitori români de azi*, vol. I, Editura Litera Internațional, București-Chișinău, 2002.

87. Stanca, George, *Șantajul și etajul. Pamfil Șeicaru între legendă și adevăr*, Editura Adevărul, București, 2012.
88. Streinu, Vladimir, *Pagini de critică literară*, Editura pentru Literatură, București, 1968.
89. Teodorașcu, Fănel, *Pamfil Șeicaru*, Editura Ars Docendi, București, 2014.
90. Todorov, Tzvetan, *Categoriile narațiunii literare*, în *Introducere în teoria literaturii: antologie de texte*, EUB, București, 1997.
91. Todorova, Maria, *Balkanii și balcanismul*, Editura Humanitas, București, 2000.
92. Vianu, Tudor, *Arta prozatorilor români*, Editura Orizonturi, București, 2011.
93. Vinea, Ion, *Săgeata și arabescul, Articole și pamflete*, Editura Minerva, București, 1984.
94. Vinea, Ion, *Publicistică literară*, Editura Minerva, București, 1977.
95. Zamfirescu, Dem. Vasile, *Studiu introductiv*, în vol. Camil Petrescu, *Doctrina substanței*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
96. Zamfirescu, Dinu, *Cârtițele securității, Agenți de influență din exilul românesc*, Editura Polirom, Iași, 2013.
97. Ubersfeld, Anne, *Termenii-cheie ai analizei teatrului*, Editura Institutul European, Iași, 1999.
98. Wunenburger, J.- J., *Filozofia imaginilor*, Editura Polirom, Iași, 2004.

În periodice

1. Arghezi, Tudor, *Pamfletul*, în „Lumea”, an I, nr.11, 18 ian. 1925.
2. Boldea, Iulian, *Raționalitatea ca interogație*, în „Vatra”, nr. 9-10, decembrie, 2017.
3. Boldea, Iulian, *Între sarcasm și tandrețe*, în „Apostrof”, anul XXX, nr. 1 (344), 2019
4. Cesereanu, Ruxandra, *Instrumentul imaginar al pamfletarului. Undreaua, peria de sârmă, răzătoarea, fierăstrăul și sculele de măcelărie ale lui Tudor Arghezi*, în „Phantasma”, nr.31, UBB, Cluj, 2001.
5. Cesereanu, Ruxandra, *Imaginarul violent al românilor*, Editura Humanitas, București, 2003.
6. Cioculescu, Barbu, *De la polemică la rechizitoriu*, „România literară”, nr. 28, 1996.
7. Dumitrescu, Mircea, *Pamfil Șeicaru la București*, în „Universul liber”, nr. 145, 1991.

8. Dumitrescu, Laura, *Pamfletul e un semn al pasiunii dezlănțuite – interviu cu Magda Răduță*, în „Dilema veche”, nr. 704/ 17-23 august 2017.
9. Ionescu, Eugen, *Camil Petrescu: Teze și antiteze*, în „Facla”, anul XVI, nr. 1613, 17 iunie 1936.
10. Lovinescu, E., *Epilog la o polemică literară*, în „Calendarul”, an I, nr. 64, 12 iunie 1932.
11. Lovinescu, E., *Spirit polemic - spirit pamfletar*, în „Gazeta literară”, anul XV, nr. 8, 6 februarie 1968.
12. Manolescu, N., *Polemică și pamflet*, „România literară”, an XLIII, nr.3, 2011.
13. Marcea, Pompiliu, *Necesitatea polemicii*, în „Gazeta literară”, anul XV, nr.1, 1968.
14. Micu, Dumitru, *Arta tabletelor de cronicar*, în revista „Cronica”, nr. 21, 1980.
15. Muthu, Mircea, *Homo Balcanicus*, în revista „Echinox”, nr. 3, 2002, p. 7.
16. Noica, C., *Introducerea lui Camil Petrescu la Doctrina substanței*, în „Manuscriptum”, nr. 3, 1983.
17. Sălcudean, Minodora, *Poetica violenței în pamfletul arghezian*, în „Transilvania”, nr. 10. 2006, pp.40-46.
18. Șerban, Ion Vasile, *Pamfletul între fond și formă*, în „Observator cultural”, nr. 50, 2001.
19. Simuț, Ion, *Camil Petrescu furios*, în „România literară”, nr. 51-52, 2004.
20. Valerian, I. *De vorbă cu Camil Petrescu*, în „Viața literară” an I, nr. 22, din 3 octombrie, 1926.
21. Vianu, Tudor, *Despărțirea de Camil*, în „Gazeta literară”, anul XV, nr. 21, 23 mai 1957.
22. Vrabie, Diana, *Autentic, estetic și verosimil*, în „Limba română”, nr. 1-3, anul XVII, 2007.

Dicționare

1. Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain, *Dicționar de simboluri*, Editura Artemis, București, 1994.
2. Craia, Sultana, *Dicționarul ziariștilor români*, Editura Meronia, București, 2007.

3. *Dicționar de termeni literari* (coord. Al. Săndulescu), Editura Academiei RSR, București, 197
4. Dragomirescu, Gh. N., *Dicționarul figurilor de stil*, Editura Științifică, București, 1995.
5. Hangiu, I., *Dicționarul presei literare românești. 1790-2000*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2004.
6. Marino, Adrian, *Dicționar de idei literare*, vol. I, Editura Eminescu, București, 1973.
7. Morier, Henri, *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*, PUF, Paris, 1981.
8. Popescu, Cristian Florin, *Dicționar explicativ de jurnalism, relații publice și publicitate*, Editura Tritonic, București, 2002.

Arhive

1. Frunză, Victor, *Arhivă politică din exil*, fondul Vasile C. Dumitrescu.
2. România, *Tribunalul Poporului...*, Dosar 40012, volum 22, fila 623.
3. Tănase, Stelian, *Arhivele Sfera Politicii, N.D. Cocea, un boier amoral*, nr. 136.